

ЛЕКСИКА, ПОВ'ЯЗАНА З ТРАДИЦІЙНИМИ ВИДАМИ ТРАНСПОРТУ ТА КОМУНІКАЦІЯМИ, В УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРАХ ЗАКАРПАТТЯ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена історії наукових досліджень лексики, пов'язаної з традиційними видами транспорту та комунікаціями, в українських говорах. Висвітлено актуальність, окреслено мету, завдання, методи збору та дослідження фактичного матеріалу в українських говорах Закарпаття.

Ключові слова: транспортна лексика, назви комунікацій, лексико-семантична група, українські говори Закарпаття.

Розвиток сучасного українського мовознавства характеризується посиленням інтересом до семантичних особливостей лексичних одиниць діалектних тематичних груп. Назви транспорту та комунікацій становлять багату лексико-семантичну підсистему, що займає важливе місце у номінативній системі української мови. Шар лексики, що називає транспортні засоби та шляхи сполучення, щодо давності походження і стійкості займає важливе місце у ряді інших тематичних груп. Ці реалії мають досить розгалужену систему найменувань.

Транспортні засоби та їх найменування є об'єктом вивчення різних наук, зокрема археології, етнографії, історії та лінгвістики. Наявність тих чи інших засобів транспортування у певного населення ілюструє рівень його технічного розвитку та матеріального забезпечення. Ці назви мають складну історію, бо пов'язані з розвитком суспільства, в основі лексичного значення лежить історично закріплена в свідомості людей співвідносність слова з певним явищем дійсності.

Лексика, пов'язана з традиційними видами транспорту та комунікаціями, охоплює назви видів та типів традиційної упряжі вола, коня та способи їх кріплення до тяглових пристроїв, типи тяглових приладів і методи їх з'єднання з робочою частиною. До цієї тематичної групи відносимо й інші види транспортування вантажу, зокрема переміщення вантажів людиною або за допомогою інших технічних засобів тощо. До лексики, пов'язаної з комунікаціями, зараховуємо назви шляхів сполучення, зв'язку між територіями. Ця тематична група лексики фактично охоплює й дієслова руху.

Українська лінгвістика починає вивчати транспортну лексику з 50-60 рр. ХХ ст. Транспортну лексику Полісся досліджувала Л.І. Масленникова у праці «Из полесской терминологии транспорта» [27]. Суттєвою для студій поліської лексики транспорту є монографія М.В.Никончука і О.М.Никончука «Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов» [29].

Певною мірою транспортна лексика на матеріалі говірок Наддніпрянщини представлена працею В.С. Ващенко [7].

Назви сполучення стали предметом дисертаційної роботи З.М. Бичка «Лексика для обозначения путей сообщения в украинском языке» [6]. Він у ряді інших статей аналізує назви стежки [2], назви дороги в українській мові [4], українські народні назви дорожніх пристосувань [3].

С.Ф. Довгопол розглядає транспортну лексику на матеріалі Атласу української мови і залучає при дослідженні назв возів метод картографування [23], використовуючи метод накладання ареалів реалій, пов'язаних з транспортом. Вивченням назв сільськогосподарських знарядь, серед яких є й назви транспорту, займався Й.О. Дзедзелівський [21].

Н.Л. Остах розглядає назви, пов'язані з транспортом, в історичному аспекті в статтях «Лексика на позначення волової упряжі у пам'ятках української мови XIV – XVIII століть» [30] та «Назви засобів пересування у пам'ятках української мови XVI – першої половини XVII століть» [31].

Не втратила зацікавлення науковців досліджувана нами лексика на початку ХХІ століття. Над вивченням назв доріг в українській мові працювала С. Сірик [39]. На значному матеріалі вона на синхронному і діахронному рівнях розглянула компоненти лексико-семантичної мікрогрупи найменувань шляхів сполучення. Основні положення дисертаційної роботи авторки викладені в публікаціях: «До семантичної характеристики назви «дорога» в українській мові» [37], «Номен на позначення шляхів залежно від місця пролягання» [40], «Лексична мікросистема на позначення назв місця перетину доріг в українській мові» [38].

С.В. Антонюк розглядає назви шляхів сполучення Ровенщини на основі характерних ознак об'єктів сполучення (розмір, вид покриття, форма, якість, функціональне призначення, край шляху сполучення, розміщення стосовно інших географічних об'єктів тощо) [1], Р.Л.Сердега займається вивченням назв традиційних сухопутних транспортних засобів у слобожанських говірках [34]. Дослідник розглядає види колісного (літнього) і полозного (зимового) транспорту. С. Лутова аналізує

локуси на позначення медіального простору в сучасній українській мові, при цьому зазначає, що аналіз номенів цієї лексико-семантичної групи «репрезентує нові можливості осмислення назв простору як системи» [26: 135].

Т.В. Громко у своєму дисертаційному дослідженні «Семантичні особливості народних географічних термінів Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини)» [19] один з підрозділів приурочує вивченню лексико-семантичної групи «дорога і стежка», відзначає, що це – «найпоширеніші нанорельєфні географічні об'єкти» [19]. Т.В. Шевченко описує назви шляхів сполучення, що входять у лексико-семантичну парадигму з доміантою *проїзд* [41].

Для дослідження цього питання становлять інтерес праці науковців Словаччини, зокрема стаття М. Парікової «Традиційні види зимового транспорту в районі Верхньої Цирохи» [32] та розвідка Ю. Муличака «До питань лексики комунікації і традиційного транспорту в частині українських говірок Східної Словаччини» [28]. Отже, можна простежити, наскільки дослідження лексики транспорту і комунікацій руйнує географічні межі.

Важливе значення для вивчення діалектної лексики мають етнографічні, історичні та інші праці, пов'язані із цією лексичною групою. Етнографічні розвідки містять велику кількість назв транспорту та комунікацій, тому є важливим джерелом для діалектологічних студій.

Наукові здобутки українського народознавства з досліджуваного питання представлені в працях Ф. Вовка [8], Н. Заглади [24] про типи та специфіку ярма в українського народу. У 50-60-ті рр. ХХ ст. тема засобів пересування описана в працях І.Ф. Симоненка «Засоби пересування» [35], «Тяглова сила» [36]. Серед публікацій науковців 70-90-х рр. можна виділити дослідження М. Приходька [33], Г. Захарової [25], Т. Гонтар [18] про транспорт Гуцульщини та Бойківщини тощо. Наприкінці 80-х років опубліковано розвідку «Пути сообщения и средства передвижения» [5], в якій проаналізовано водні і сухопутні шляхи сполучення Полісся і пов'язані з ними транспортні засоби.

Грунтовною працею, в якій описано особливості гужових засобів пересування, є книга М. Глушка «Генезис тваринного запрягу в Україні» [12]. Учений переконаний, що ця тема вимагає комплексного опрацювання, не скованого певними хронологічними чи територіальними рамками. Саме тому автор залучає до свого дослідження дані з етнографії, історії України та сусідніх держав, зафіксований під час наукових експедицій польовий етнографічний матеріал; працю доповнює значна ілюстративна база – світлина, малюнки і карти. Науковець публікує низку статей, що стосуються зазначеної теми: «Без вола подвір'я голе» [10], «Взявся за гуж, то не кажи: не дуж» [11], «Традиційний сухопутний транспорт» [17], «Полозні і колісні засоби пересування» [13], «Системи запрягу гужо-

вих тварин та упряж» [16], «Санний транспорт поліщуків: джерела, походження, етапи розвитку» [15], «Про комплектування музейних фондів засобами народного транспорту (На прикладі Закарпатського музею народної архітектури й побуту)» [14] тощо.

За словами Глушка М.С., «брак достовірних археологічних матеріалів з досліджуваної теми значною мірою компенсують відповідні лінгвістичні дані. Маємо на увазі цілий комплекс народних назв, вживаних на означення тяглових засобів та волової і кінної упряжі, а також їх частин, деталей, з'єднувальних елементів тощо. За кожним з термінів приховане певне явище, витоки якого частогусто сягають індоєвропейської, пра- чи ранньослов'янської доби» [12: 23]. Тому для вивчення цього питання важливими є діалектологічні здобутки з цієї галузі.

Проаналізувавши праці попередників, можемо зробити висновок, що транспортна лексика та назви комунікацій українських говорів Закарпатської області не підлягали окремому монографічному лінгвістичному дослідженню. Наша робота є першою спробою комплексного вивчення цієї лексико-семантичної групи в українських говорах Закарпаття. Це й обумовило вибір об'єкта нашої розвідки, яким є лексика, пов'язана з традиційними видами транспорту та комунікаціями, в українських говорах Закарпаття. Її предметом є назви на позначення дій, предметів, засобів і способів сполучення та інші реалії, пов'язані із традиційним транспортом і комунікаціями.

Мета нашої роботи – здійснення аналізу зібраної нами в українських говорах Закарпаття лексики в лексико-семантичному, етимологічному, словотвірному та лінгвогеографічному аспектах.

Мета передбачає виконання таких завдань: 1) збір та пояснення лексичного значення назв цієї тематичної групи; 2) простеження локалізації лексем у говорах Закарпаття та інших українських діалектах; 4) етимологічний, словотвірний, ареальний аналіз зібраної транспортної лексики; 5) дослідження джерел поповнення лексем тематичної групи; 6) встановлення стосунку досліджуваних назв до відповідної тематичної групи лексем української літературної мови; 7) з'ясування тенденцій розвитку цих назв у досліджуваних українських говорах.

Наша робота базується на польових записах за допомогою спеціально створеного нами питальника, за допомогою якого ми збираємо лексику цієї тематичної групи, позаяк фактичний матеріал цієї лексико-семантичної групи досі був представлений в науковому обігу тільки фрагментарно. При створенні питальника ми використали відповідну частину «Програми для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови» Й.О. Дзендзелівського [22] та деякі матеріали з «Лінгвістичного атласу українських говорів Сх. Словаччини» Зузанни Ганудель [9]. Плануємо здійснити записи у говірках близько 80 населених

пунктів Закарпатської області. На основі зібраного матеріалу передбачається укласти «Лексичний атлас українських говорів Закарпаття (лексика, пов'язана з традиційними видами транспорту та комунікаціями)», який сприятиме глибшому лінгвогеографічному осмисленню цієї лексики.

При зборі матеріалу орієнтуємося на традиційні види транспорту, тому свідомо уникаємо лексем, пов'язаних зі сучасними наземними (автомобіль, поїзд), водними (катер, пароплав, корабель) та повітряними (літак) видами транспорту. Фактичний матеріал для нашої роботи становлять лексеми на позначення таких транспортних засобів: віз, сани, пристрої для перенесення вантажів людиною, човен та, можливо, інші специфічні для певного населеного пункту транспортні засоби, а також такі види комунікацій, як: назви доріг, їх окремих ділянок, стежок, види мостів, перекладин через водойми та інші різновиди дорожніх пристосувань.

Транспортна лексика та лексика комунікацій – це цілісна структура, що складається зі своєрідних ланок – лексико-семантичних мікрогруп (загальна транспортна лексика; назви наземних видів транспорту; назви водних видів транспорту; назви, пов'язані з комунікаціями).

У нашій роботі ми використовуємо описовий метод як найбільш прийнятний для дослі-

дження мовних явищ. При встановленні етимології лексичних одиниць та для виявлення динаміки семантичних процесів, яка простежується при зіставленні різних часових зрізів української мови, важливим для нас буде використання елементів порівняльно-історичного методу. Доцільно при аналізі лексики простежити взаємозв'язки української мови із іншими слов'янськими мовами в процесі їх історичного розвитку. З цією метою важливим є залучення відповідних даних з етимологічних, діалектних, історичних та інших словників, лінгвістичних атласів української та споріднених мов. На основі зібраного матеріалу створюємо лінгвістичні карти, які сприятимуть застосуванню лінгвогеографічного методу при дослідженні цієї лексики.

Народна лексика, пов'язана з традиційними видами транспорту та комунікаціями, виходить з ужитку і досить швидко зникає на території України, позаяк через розвиток і модернізацію суспільства перестають існувати реалії, які вона позначає. Проте у сільській місцевості Закарпаття цю лексику ще можна знайти у значному обсязі, тому важливо своєчасно її зафіксувати і піддати ґрунтовному лексико-етимологічному та лінгвогеографічному вивченню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонюк С.В. Народні назви шляхів сполучення Ровенщини // Українська мова. – 2009. – № 3. – С. 72–82.
2. Бичко З.М. Назви стежки в українській мові // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови: Тези доповідей. – Ужгород, 1978. – С. 5–6.
3. Бичко З.М. Українські народні назви дорожніх пристосувань // Народна творчість та етнографія. – 1987. – № 3 (205). – С. 72–74.
4. Бичко Н.І., Бичко З.М. Структурно-семантичний аналіз назв дорожніх об'єктів у говорах української мови (назви дороги) // Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови: Тези доповідей Республіканської конференції. – Ужгород, 1989. – С. 13–14.
5. Бураковская Н.И., Титов В.С., Шляхтовский А.С. Пути сообщения и средства передвижения // Полесье. Материальная культура. – К., 1988. – С. 264–278.
6. Бычко З.М. Лексика для обозначения путей сообщения в украинском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1983. – 24 с.
7. Ващенко В.С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини: Лексичні матеріали. – Дніпропетровськ, 1968. – 158 с.
8. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – Прага: Укр. громад. вид. фонд, 1916. – 354 с. (Перевидання: К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.).
9. Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Сх. Словаччини. Т. III: Назви будівництва і транспорту. – Пряшів, 2001. – 216 с.
10. Глушко М.С. Без вола подвір'я голе // Берегиня. – 1992. – № 1. – С. 63–68.
11. Глушко М.С. Взв'язався за гуж, то не кажи: не дуж // Берегиня. – 1993–1994. – № 2–3. – С. 80–92.
12. Глушко М.С. Генезис тваринного запрягу в Україні (Культурно-історична проблема). – Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2003. – 448 с.
13. Глушко М.С. Полозні і колісні засоби пересування // Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів, 1999. – Вип. 2: Овруччина. 1995. – С. 59–76.
14. Глушко М.С. Про комплектування музейних фондів засобами народного транспорту (На прикладі Закарпатського музею народної архітектури й побуту) // Тези доповідей науково-практичної конференції з питань охорони та використання пам'яток народного мистецтва. – Хуст, 1988. – С. 16–18.
15. Глушко М.С. Санний транспорт поліщуків: джерела, походження, етапи розвитку // Вісник Львівського університету. Серія: Історія. – Львів, 2008. – Вип. 43. – С. 217–257.
16. Глушко М.С. Системи запрягу гужових тварин та упряж // Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів, 1999. – Вип. 2: Овруччина. 1995. – С. 77–86.
17. Глушко М.С. Традиційний сухопутний транспорт // Полісся України: Матер. істор.-етногр. досл. – Львів, 1997. – Вип. 1: Київське Полісся. 1994. – С. 25–52.

18. Гонтар Т.О. Транспорт // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 157–163.
19. Громко Т.В. Семантичні особливості народних географічних термінів Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Т.В. Громко; Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В.Винниченка. — Кіровоград, 2000. — 18 с.
20. Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (України): Лексика. – Ужгород, 1958–1993. – Ч. I–III.
21. Дзензелівський Й.О. Назви сільськогосподарських знарядь та їх частин у говорах Закарпатської області // Наукові записки Ужгородського університету. Серія: Філологія. – Ужгород, 1959. – С.41–69.
22. Дзензелівський Й.О. Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 63–77.
23. Довгопол С.Ф. Картографування назв возів за їх функціями в Атласі української мови // Українська лінгвістична географія. – К.: Наукова думка, 1966. – С.24–29.
24. Заглада Н. Ярмо // Матеріяли до етнології. – К., 1929. – Т.2. – С. 11–45.
25. Захарова Г.М. Транспорт Карпат і його локальні особливості // Народна творчість та етнографія. – 1976. – № 4 (140). – С. 68–71.
26. Лутава С. Локуси на позначення медіального простору в сучасній українській мові // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – Донецьк: ДонНУ, 2010. – Вип. 21. – С. 133–136.
27. Масленникова Л.И. Из полесской терминологии транспорта // Лексика Полесья: Материалы для полесского диалектного словаря. – Москва: Наука, 1968. – С. 161–192.
28. Муличак Ю. До питань лексики комунікації і традиційного транспорту в частині українських говірок Східної Словаччини // Записки наукового товариства Культурного союзу українських трудящих у ЧССР. – Пряшів, 1977. – № 4–5. – С. 177–192.
29. Никончук М.В., Никончук О.М. Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов. – К.: Наукова думка, 1990. – 292 с.
30. Остах Н.Л. Лексика на позначення волової упряжі у пам'ятках української мови XIV – XVIII століть // Українська історична та діалектна лексика: Збірник наукових праць. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – Вип. 4. – С. 77–88.
31. Остах Н.Л. Назви засобів пересування у пам'ятках української мови XVI – першої половини XVII століть // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 44–55.
32. Парікова М. Традиційні види зимового транспорту в районі Верхньої Цирохи // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Пряшів, 1979. – Т. 9. – Кн. 2. – С. 167–186.
33. Приходько М.П. Сухопутний транспорт на Україні // Народна творчість та етнографія. – 1975. – № 5 (135). – С. 63–66.
34. Сердега Р.Л. Назви традиційних сухопутних транспортних засобів у говірках Центральної Слобожанщини // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Філологія. – Харків, 2008. – Вип. 53 (№ 798). – С. 42–45.
35. Симоненко І.Ф. Засоби пересування // Українці: Історико-етнографічна монографія (макет). – К., 1959. – Т. 1. – С. 277–289.
36. Симоненко І.Ф. Тяглова сила // Там само. – С. 189–191.
37. Сірик С.В. До семантичної характеристики назви «дорога» в українській мові // Придніпровський науковий вісник. Гуманітарні науки. – 1997. – № 46 (57). – С. 39–43.
38. Сірик С.В. Лексична мікросистема на позначення назв місця перетину доріг в українській мові // Придніпровський науковий вісник. Філологія. – 1998. – № 51 (118). – С. 46–48.
39. Сірик С.В. Назви доріг в українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / С.В. Сірик; Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 1998. – 16 с.
40. Сірик С.В. Номени на позначення шляхів залежно від місця пролягання // Придніпровський науковий вісник. Філологія та педагогіка. – 1998. – № 37 (104). – С. 44–48.
41. Шевченко Т.В. Лексико-семантична група слів на позначення шляхів сполучення в українській мові // Дослідження з лексикології і граматики української мови: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: Навч. книга, 2010. – Вип. 9. – С. 317–323.

Galyna Shkurko

*Vocabulary dealing with the traditional types of transport and communications
in the Ukrainian Transcarpathian subdialects as an object of scientific research*

Summary. The article focuses on the history of scientific research of vocabulary dealing with the traditional types of transport and communications in the Ukrainian subdialects. There are presented relevance, purpose, assignments, methods of collection and research of factual materials in the Ukrainian Transcarpathian subdialects.

Key words: transport vocabulary, names of the communications, lexical-semantic group, Ukrainian Transcarpathian subdialects.

Одержано 12.02.2013 р.